ที่ระลึก

ในงาน

พระราชทานเพลิงศพ

นายพุ่ม พ่อค้า

รุ วัดชลประทานรังสฤษดิ์

ปากเกร็ด นนทบุรี

วันเสาร์ ที่ ๒๖ กรกฎาคม ๒๕๑๒

ที่ระลึก

ในงาน

พระราชทานเพลิงศพ

นายพุ่ม พ่อค้า

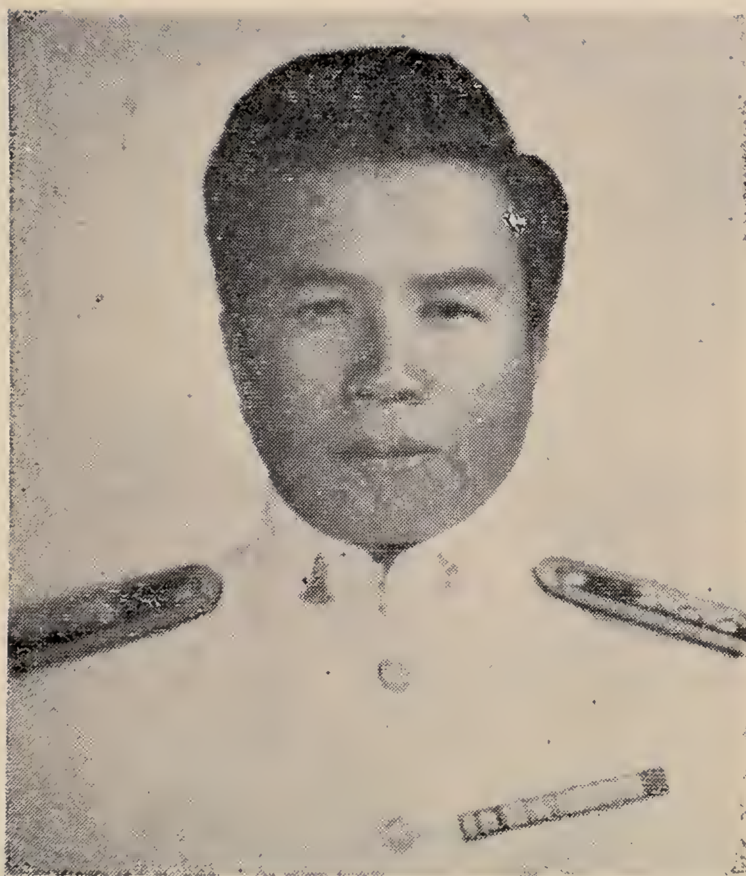
ณ เมรุ วัดชลประทานรังสฤษดิ์
ปากเกร็ด นนทบุรี
วันเสาร์ ที่ ๒๖ กรกฎาคม ๒๕๑๒

คำนำ

เรื่อง "มุตโตทัย" ของอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถร ที่จัดพิมพ์อยู่ในหนังสือที่ระลึกเล่มนี้ คุณพุ่ม พ่อค้าได้เคยจัดพิมพ์ไว้แล้วครั้งหนึ่งเป็นจำนวน ๕๐ เล่ม โดยมุ่งหวังจะแจกแก่บรรดาผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา และเพื่อนฝูงที่รู้จักชอบพอกัน แต่คุณพุ่ม ยังไม่ทันจะได้แจก ก็ต้องประสบอุบัติเหตุ ถึงแก่ชีวิตเสียก่อน ขณะเดินทางไปราชการที่จังหวัดสกลนคร เพื่อน ๆ และครอบครัวของคุณพุ่มจึงได้หารือกัน และตกลงให้จัดพิมพ์เรื่องนี้อีกครั้งเป็นบรรณาการ และอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิง-ศพของคุณพุ่ม เพื่อให้ความมุ่งหวังของคุณพุ่มได้สำเร็จสมความปรารถนา

เจ้าภาพและครอบครัวของคุณพุ่ม ขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูงแด่ทุกท่านที่ให้เกียรติมาในงานนี้ ขณะเดียวกันก็ต้องขออภัยอย่างมากด้วย หากการต้อนรับไม่ทั่วถึง หรือมีสิ่งใดขาดตกบกพร่องไปบ้าง

ภรรยา บุตร ธิดา

ชาตะ : ๒๐ กรกฎาคม ๒๔๖๖

มรณะ : ๑๗ เมษายน ๒๕๑๒

คุณพุ่ม พ่อค้า และครอบครัว

ประวัติย่อ

△

△

△

นายพุ่ม พ่อค้า เป็นบุตรของนายชื่น และ นางเพิ่ม พ่อค้า ภรรยาชื่อนางเดือน มีบุตรชายหญิงรวมทั้งหมด ๔ คน คือ

๑.	นายวรพงษ์	พ่อค้า	อายุ	๒๒ ปี
๒.	น.ส. ทรงสวรรค์	พ่อค้า	อายุ	๑๗ ปี
๓.	ด.ญ. พรรณสุดา	พ่อค้า	อายุ	๑๓ ปี
๔.	ด.ช. มานพ	พ่อค้า	อายุ	๑๐ ปี

นายพุ่ม พ่อค้า เกิดเมื่อวันที่ ๒๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๖ ที่ตำบลคลองจิก อำเภอบางปะอิน จังหวัดอยุธยา มีประวัติการศึกษาและการรับราชการโดยสังเขปดังนี้

สถานศึกษา :

๑. ร.ร. นาคธนวิทยา (พ.ศ. ๒๔๗๒-๒๔๘๒)

๒. ร.ร. อำนวยศิลป์ (พ.ศ. ๒๔๘๒-๒๔๘๓)

๓. ร.ร. ช่างชลประทาน (พ.ศ. ๒๔๘๓-๒๔๘๖)

เข้ารับราชการ :

เริ่มเข้ารับราชการ เมื่อวันที่ ๑ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๒ ในตำแหน่งช่างตรี แผนกโครงการชลประทานตะวันออกเฉียงเหนือ เขต ๑ อัตราเงินเดือน ๙๐ บาท แล้วได้รับการโยกย้ายแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งพร้อมกับเลื่อนอัตราเงินเดือนดังต่อไปนี้

๑ มกราคม ๒๔๙๓ รับเงินเดือน ๑๐๐ บาท ในตำแหน่งเดิม

๑ มกราคม ๒๔๙๔ ย้ายไปอยู่ในโครงการเขต ๓ เงินเดือน ๑๑๐ บาท

๑๖ มิถุนายน ๒๔๙๔ ย้ายไปอยู่โครงการทุ่งสัมฤทธิ์ เงินเดือนเท่าเดิม

๑ มกราคม ๒๔๙๕ ได้เพิ่มเงินเดือนเป็น ๑๒๐ บาท

๑ มกราคม ๒๔๙๖ ได้เงินเดือนขึ้นเป็น ๑๓๐ บาท

๑ เมษายน ๒๔๙๖ เงินเดือนเพิ่มขึ้นอีกเป็น ๑๔๐ บาท

๑ มกราคม ๒๔๙๗ ได้เลื่อนเป็นชั้นโทประจำโครงการชลประทานตะวันออกเฉียงเหนือเขต ๑ อัตราเงินเดือน ๑๖๐ บาท

๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๘ ย้ายไปเป็นช่างหมวดก่อสร้างสุรินทร์ ในอัตราเงินเดือนเท่าเดิม

๑ มกราคม ๒๔๙๘ ไปประจำเขต ๑ เงินเดือนขึ้นเป็น ๑๘๐ บาท

๒๐ กันยายน ๒๕๐๑ ย้ายไปอยู่เขต ๔ จังหวัดอุบลราชธานี

๑ มกราคม ๒๕๐๒ เงินเดือนขึ้นเป็น ๑๙๐ บาท

๑ มกราคม ๒๕๐๓ ได้เลื่อนเป็น ๑๖๐๐ บาท (อัตราใหม่)

๑ มกราคม ๒๕๐๔ ได้รับ ๑๗๕๐ บาท

๒๓ มกราคม ๒๕๐๔ ควบคุมงานโครงการชลประทานบ้านตูม–บ้านติ้ว และหมวดก่อสร้าง จ. มหาสารคาม

๑ มกราคม ๒๕๐๕ รับเงินเดือน ๑๙๐๐ บาท

๑ ตุลาคม ๒๕๐๕ ได้รับ ๒๐๕๐ บาท

๑ ตุลาคม ๒๕๐๖ ได้รับ ๒๒๐๐ บาท

๑ ตุลาคม ๒๕๐๗ ได้รับ ๒๓๕๐ บาท

๑ ตุลาคม ๒๕๐๘ ได้รับ ๒๕๐๐ บาท

๑ ตุลาคม ๒๕๐๙ ได้รับ ๒๖๕๐ บาท

๑ ตุลาคม ๒๕๑๐ ได้รับ ๒๗๕๐ บาท

๑ ตุลาคม ๒๕๑๑ ได้รับ ๒๙๐๐ บาท

ราชการพิเศษ :

๑. โดยหนังสือกรมชลประทาน ที่ พ.ก. ๐๕๑๓/๕๘๕ ลงวันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๗ แต่งตั้งให้เป็นเจ้าหน้าที่ประจำหน่วยพัฒนาการเคลื่อนที่จังหวัดอุดรธานี ได้รับพระราชทานเหรียญราชการชายแดนตามประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี ลงวันที่ ๑๙ สิงหาคม ๒๕๑๐

๒. ประจำกองบัญชาการปราบปรามคอมมิวนิสต์ (บก. ปค.) ตั้งแต่ ปี พ.ศ. ๒๕๐๙ จนกระทั่งถึงแก่กรรม

๓. เป็นกรรมการของหน่วยพัฒนาการเคลื่อนที่ ตั้งแต่ ปี พ.ศ. ๒๕๐๙ จนกระทั่งถึงแก่กรรม

อิสริยาภรณ์ที่ได้รับ :

๑. เหรียญ ภ.ป.ร. (๕ พฤษภาคม ๒๔๙๓)

๒. เบญจมาภรณ์มงกุฎไทย (๕ ธันวาคม ๒๔๙๔)

๓. เบญจมาภรณ์ช้างเผือก (๕ ธันวาคม ๒๔๙๘)

๔. จัตุรถาภรณ์มงกุฎไทย (๕ ธันวาคม ๒๕๐๘)

๕. จัตุรถาภรณ์ช้างเผือก (๕ ธันวาคม ๒๕๑๑)

(สำเนา)

วันที่ ๑๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๒

ด่วนมาก

ประทานเสนอ อธช. ผ่าน รธส.

ภรรยาของคุณพุ่ม พ่อค้า กำหนดจะพระราชทานเพลิงศพ คุณพุ่ม พ่อค้า ในวันเสาร์ที่ ๒๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๒ เวลา ๑๖.๐๐ น. ณ วัดชลประทานรังสฤษดิ์ และมีความประสงค์จะขอให้กรม ฯ เป็นเจ้าภาพ เพื่อเป็นเกียรติแก่ผู้ตายด้วย กระผมได้พิจารณาแล้ว เห็นว่า คุณพุ่ม พ่อค้า ก็เป็นข้าราชการชั้นโท และเป็นผู้ที่ช่วยเหลืองานของกรม ฯ มานานถึง ๒๕ ปี ก็สมควรที่จะได้รับความกรุณาจากกรม ฯ เพื่อเป็นเกียรติประวัติแก่ครอบครัว ตระกูลวงศ์ของคุณพุ่ม ฯ ซึ่งได้ถึงแก่กรรมในหน้าที่ราชการ

กระผมจึงขอประทานเสนอมา เพื่อประทานพิจารณาและกรุณาให้กับครอบครัวคุณพุ่ม พ่อค้า ด้วย

จาริน อัตถะโยธิน

๑๔ ก.ค. ๑๒

ผ่าน

สมควรอย่างยิ่งที่กรมจะรับเป็นเจ้าภาพ เพราะคุณพุ่มเป็นผู้ที่ถึงแก่กรรมในขณะไปปฏิบัติหน้าที่ราชการ โดยเฉพาะผมเองเคยรับราชการร่วมกับคุณพุ่มมา ตลอดระยะเวลา ๑๕–๑๖ ปี ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีความเห็นว่า คุณพุ่ม เป็นข้าราชการที่มีความซื่อสัตย์สุจริตดียิ่ง และมีความตั้งใจปฏิบัติหน้าที่ราชการโดยสม่ำเสมอ สมควรเป็นตัวอย่างที่ดีแก่ข้าราชการของกรมนี้ได้อย่างยอดเยี่ยม

จำลอง อัตนโถ

รธส.

๑๔ ก.ค. ๑๒

รับเป็นเจ้าภาพได้

เชิงชาญ กำภู

๑๔ ก.ค. ๑๒

เสนอ ลนก.

เพื่อโปรดพิจารณาดำเนินการต่อไปด้วย

อนันต์ การุณยกร

๑๔ ก.ค. ๑๒

แทน ชกล.

กรมชลประทานได้สูญเสียกำลังช่างที่สำคัญไปอีกท่านหนึ่ง ผมรู้สึกเสียดายและเสียใจมาก

คุณพุ่ม ฯ เป็นคนใจเย็นและสุจริต ตรากตรำทำงานอยู่ในต่างจังหวัดมาตลอด เป็นกำลังหนึ่งที่บุกเบิกสร้างสรรค์งานชลประทานของกรม ฯ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมาจนกระทั่งเสียชีวิต

ขอให้กรรมดีที่คุณพุ่ม ฯ ได้ทำไว้ และกำลังจิตของพวกเราชาวชลประทาน จงตอบสนองและดลบันดาลให้ประสบแต่ความสุขในสัมปรายภพ

เชิงชาญ กำภู

อธิบดีกรมชลประทาน

๑๙ กรกฎาคม ๒๕๑๒

แด่.............คุณพุ่ม พ่อค้า

◎ สิบเจ็ดเมษเหตุร้าย มาประสบ
คุณพุ่มพบจุดจบ ดั่งวิ้น
รถพลิกคว่ำสามตลบ ทับร่าง แบนเฮย
บาดเจ็บสาหัสสิ้น ชีพม้วยมรณา

◎ ทราบข่าวรู้สึกตื้น ตันใจ
ครวญคร่ำน้ำตาไหล หลั่งล้น
ไม่น่าจะจากไป ทันด่วน
เคยร่วมงานมาพ้น สิบห้ากว่าปี

◎ ความดีที่เพื่อนสร้าง เสกสม
จับจิตจับใจผม เพื่อนพ้อง
รักเพื่อนรักฝูงกลม- เกลียวกระ–ชับแฮ
สุขทุกข์เหล่าลูกน้อง ไป่ให้อนาทร

◎ ซื่อสัตย์สุจริตแท้ หาใคร เทียมเฮย
ขยันหมั่นและใส่ใจ จิตตั้ง
ประกอบกิจการใด ลุล่วง เสมอนา
วิบัสสนธรรมทั้ง ก่นเผ้าภาวนา

◎ รำลึกระทึกเศร้า โศกา
เมื่อพุ่มดับชีวา มอดม้วย
ขอประสิทธิ์ความอา- ลัยรัก
ไปกับวิญญาณด้วย อย่าได้ห่างเหิน

◎ เดชะคุณพระเจ้า ทั้งหลาย
สุคติในสัมปราย ภพหน้า
จงสถิตสู่สหาย ชั่วนิ- รันดร์เฮย
สงบสุขทั่วทุกหล้า ทั่วถ้วนสถานเทอญ

□ จำลอง อัตนโถ

คำไว้อาลัย แด่.......คุณพุ่ม พ่อค้า

ผมได้รับวิทยุว่าคุณพุ่ม ฯ ประสบอุบัติเหตุและถึงแก่กรรม เมื่อบ่ายวันที่ ๑๗ เมษายน ๒๕๑๒ รู้สึกตกใจเป็นอย่างยิ่ง เพราะไม่คาดว่าจะได้รับข่าวร้ายเช่นนี้ คุณพุ่ม ฯ รู้จักกับผมมาตั้งแต่สมัยคุณพุ่ม ฯ ยังเป็นนักเรียนโรงเรียนนาคธนวิทยา ซึ่งน้องผมก็เรียนอยู่โรงเรียนนั้น และพี่ผมก็เป็นครูอยู่โรงเรียนนั้น คุณพุ่ม ฯ จึงเคยไปมาหาสู่ที่บ้านผมอยู่เสมอในระยะเวลาที่ยังเป็นนักเรียนโรงเรียนนาคธนวิทยาอยู่ ต่อมาเราได้ห่างเหินกันไป เพราะคุณพุ่ม ฯ ได้เข้ามาศึกษาอยู่ในโรงเรียนช่างชลประทาน และผมได้ไปพบกับคุณพุ่ม ฯ อีกครั้งหนึ่งขณะที่คุณพุ่ม ฯ ประจำอยู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือก็ยังเป็นคุณพุ่ม ฯ

คนเดิมไม่ได้เปลี่ยนแปลง คุณพุ่ม ฯ ได้ทำงานอยู่ภาคตะวัน-ออกเฉียงเหนือ ตลอดมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่จังหวัดอุดรธานี ต้องได้รับงานที่หนัก ๆ อยู่เป็นประจำ เช่นกรณีที่เกิดอุทกภัยที่จังหวัดหนองคาย เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๙ คุณพุ่ม ฯ ก็ได้ปฏิบัติงานของกรมเป็นอย่างดียิ่ง คุณพุ่ม ฯ ได้ปฏิบัติตนต่อผู้บังคับบัญชา ผู้ใต้บังคับบัญชา เพื่อนฝูงและครอบครัวเป็นอย่างดีตลอดมา ฉะนั้นการจากไปครั้งนี้ผมถือว่าได้เสียมิตรที่ดีหรือญาติที่ดีไปผู้หนึ่ง แต่อย่างไรก็ตามก็ยังภูมิใจที่ว่า คุณพุ่ม ฯ ได้เสียชีวิตไปในขณะปฏิบัติงานตามหน้าที่ ฉะนั้นในการพระราชทานเพลิงศพครั้งนี้ ตามที่เจ้าภาพจะได้จัดพิมพ์หนังสือเป็นบรรณาการและอนุสรณ์ ผมจึงเห็นว่ามีประโยชน์มากขอกุศลบุญราศี จงเป็นปัจจัยส่งให้คุณพุ่ม พ่อค้า จงประสบแต่อิฏฐวิบูลย์ผลในสัมปรายภพทุกประการ.

ม.ล. ปีลันธน์ มาลากุล

คำไว้อาลัย

คุณพุ่ม พ่อค้า นายช่างตรวจการชลประทานหลวงเขต ๒ (จังหวัดอุดรธานี, จังหวัดหนองคาย, จังหวัดนครพนม, จังหวัดสกลนคร) ได้ถึงแก่กรรม โดยประสบอุบัติเหตุ รถคว่ำในระหว่างที่เดินทางไปราชการที่จังหวัดสกลนคร เมื่อวันที่ ๑๗ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๒ นั้นทำให้ผมซึ่งปฏิบัติงานร่วมกันรับผิดชอบในงานทางด้านส่งน้ำและบำรุงรักษาในเขตนั้น ต้องสูญเสียเพื่อนร่วมงานที่ดีคนหนึ่ง ในด้านการงาน ในด้านความซื่อสัตย์สุจริต ในด้านมนุษยธรรม และในด้านต่าง ๆ ที่คุณพุ่ม ฯ มีอยู่

ผมอยากจะขอเขียนไว้ในที่นี้ว่า คุณพุ่ม พ่อค้า เป็นตัวอย่างที่ดี ของข้าราชการในปัจจุบัน ที่ทำงาน ทางด้าน ส่งน้ำและบำรุงรักษา เพราะตลอดเวลาที่รับราชการช่วยเหลืองานกรมชลประทานมา ๒๕ ปี ได้ตั้งใจปฏิบัติหน้าที่การงานมาด้วยดี มีความขยันขันแข็ง มานะ อดทน และซื่อสัตย์สุจริต ในหน้าที่ ในระหว่างเพื่อนฝูง ตลอดจนกสิกรผู้ใช้

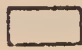
น้ำ แม้แต่ตัวผมเองก็ได้ปฏิบัติตัวเองในบางสิ่งบางอย่างจากที่คุณพุ่ม ฯ มีอยู่ และได้พยายามช่วยเหลือคุณพุ่ม ฯ มาทุกวิถีทาง

การตาย ถือว่า เป็นการสิ้นเวร สิ้นกรรม แต่ก็ยังอดคิดถึงไม่ได้ เพราะคุณพุ่ม ฯ ได้ทำแต่คุณงามความดีมาตลอด เป็นที่รักที่พึ่งของครอบครัว เพื่อนฝูง จึงเป็นที่รักใคร่และอาลัยอย่างมากในการจากไปของคุณพุ่ม ฯ ขอให้ผลบุญคุณงามความดีของคุณพุ่ม ฯ ที่ได้สะสมสร้างไว้ จงเป็นผลดลบันดาลให้คุณพุ่ม ฯ เสวยสุขในสัมปรายภพ เทอญ.

จาริน อัตถะโยธิน

คำไว้อาลัย

แด่....คุณพุ่ม พ่อค้า

ในฐานะที่ผมกับคุณพุ่ม พ่อค้า ได้ร่วมรับราชการใกล้ชิดกันในฐานะเพื่อนรัก ตั้งแต่ ปี พ.ศ. ๒๔๙๑ มาจนกระทั่ง ๑๗ เมษายน ๒๕๑๒ ซึ่งนับว่าเป็นเวลานานมากพอที่จะมีความสัมพันธ์ทั้งในครอบครัว ประดุจญาติสนิท และในเรื่องของทางราชการก็ได้ร่วมทุกข์–ร่วมสุข ช่วยกันทำงานให้แก่กรมชลประทานอย่างมิย่อท้อ ผลของการปฏิบัติงานเป็นที่ปรากฏชัด ซึ่งทุกคนทราบดีว่า เป็นผู้ปฏิบัติงานด้วยความซื่อสัตย์สุจริตจริง ๆ ปฏิบัติงานเข้มแข็งไม่มีกลางวันไม่มีกลางคืน อยู่ในศีล ในสัจจะ เป็นที่รักใคร่ชอบพอของเพื่อนฝูง และผู้บังคับบัญชาทุกระดับชั้น

การจากไปของคุณพุ่ม ฯ จึงทำให้พวกเราขาดเพื่อนรักกรม ฯ ขาดนายช่างที่ดีไปคนหนึ่ง ผมในนามของเพื่อนรักของคุณพุ่มฯ ทุกคนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ขอให้ดวงวิญญาณอันบริสุทธิ์ของเพื่อนรักจงไปสถิตในสุคติภพเทอญ

ธัญญา ผลสมบัติ

อาลัยคุณพุ่ม พ่อค้า

□ □ □ □ □

เมื่อได้รับทราบข่าวถึงแก่มรณกรรมของคุณพุ่ม พ่อค้านั้น ข้าพเจ้าแทบไม่เชื่อเลยว่าจะเป็นความจริง อุบัติเหตุที่เกิดขึ้นโดยกะทันหันทำให้ข้าพเจ้าต้องเสียเพื่อนร่วมงานที่ดีที่สุดคนหนึ่งของข้าพเจ้าไป คุณพุ่ม พ่อค้า เป็นผู้ที่ผู้บังคับบัญชา เพื่อนฝูงมิตรสหายและผู้ใต้บังคับบัญชาทุกคนรักใคร่ เป็นผู้ที่มีความอารีอารอบต่อบุคคลทั่วไป เมื่อต้องมาเสียชีวิต จากไปโดยกะทันหันอย่างนี้จึงเป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่ง ขอให้ดวงวิญญาณของคุณพุ่ม พ่อค้า จงจากไปสู่สุคติภพด้วยเทอญ

พีระ วัฒฑกานนท์

คำไว้อาลัย
จาก
เพื่อนๆ "ช่างชลประทานรุ่น ๔"

เพื่อน ๆ รุ่น ๔ ได้ทราบข่าวการประสบอุบัติเหตุ และถึงแก่กรรมที่ ร.พ. อุดร ฯ ของคุณพุ่ม พ่อค้า ด้วยความตะลึงงัน เพราะไม่คาดฝัน ประจวบกับก่อนหน้านั้นพึ่งสูญเสียอาจารย์ ม.ล. ชูชาติ กำภู ไปไม่ถึง ๕ วัน ยังความเศร้าสลดใจทับทวีคูณแก่เพื่อน ๆ เป็นที่สุด

คุณพุ่ม ฯ เป็นนักเรียนช่างชลประทานรุ่น ๔ เลขประจำตัว ๑๗๒ ในวัยหนุ่มเป็นคนมีอารมณ์ร้อนในเรื่องรักเพื่อนรักคณะมาก ต่อมาเมื่อทำการสมรสและมีบุตร กลับเปลี่ยนนิสัยเป็นคนอารมณ์เย็น หันเข้าหาธรรมะ ละเว้นเครื่องเศร้าหมองทั้งหลายโดยเด็ดขาด ตั้งใจปฏิบัติแต่สิ่งที่ดีที่ชอบ ทั้งทางราชการและส่วนตัว เป็นที่ไว้วางใจของผู้บังคับบัญชา และเป็นที่รักใคร่ของเพื่อน ๆ ทุกคน

ช่างชลประทานรุ่น ๔ ได้สูญเสียเพื่อนที่ดีไปโดยไม่มีวันกลับคืนเป็นคนที่ ๖ และเป็นคนแรกที่ถึงแก่กรรมโดยอุบัติเหตุในระหว่างปฏิบัติราชการ ขอวิญญาณอันบริสุทธิ์หมดจดของคุณพุ่ม ฯ จงไปสู่สุคติเถิด ส่วนคุณความดีที่มีต่อกันมาในอดีตนั้นเพื่อน ๆ จะรำลึกถึงและตอบแทนโดยช่วยเหลือบุตร ภรรยา ที่อยู่หลังให้ตามควรต่อไป.

๒๖ กรกฎาคม ๒๕๑๒

แด่.... คุณพ่อของลูก

ลูกจะไม่มีวันลืมเลยในการจากไปของคุณพ่ออย่างไม่มีวันกลับ คุณพ่อต้องจากไปด้วยอุบัติเหตุรถคว่ำ ที่ อ. ดอนเขือง จ. สกลนคร นั้น ในวันที่ ๑๗ เม.ย. ๒๕๑๒ ลูกเคยเป็นห่วงคุณพ่อมากในเรื่องรถ เพราะคุณพ่อเดินทางไปไหนต่อไหน โดยทางรถยนต์เสมอ ที่สุดคุณพ่อก็ต้องจากลูกไปด้วยเรื่องนี้จริง ๆ ลูกมีความเสียใจอย่างสุดซึ้งต่อการจากไปของคุณพ่อ ชาตินี้ลูกจะไม่มีคุณพ่อที่เคยรักลูก เป็นห่วงลูก และหวงแหนลูกอีกแล้ว คุณพ่อซึ่งเคยเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของลูกที่ลูกหวัง ก็จะไม่มีอีกแล้ว คุณพ่อได้ตั้งใจไว้อย่างมากที่จะเห็นอนาคตอันแจ่มใสของลูกก็จะไม่เห็นอีกแล้วเช่นกัน

คุณพ่อเป็นคุณพ่อของลูกโดยแท้ คุณพ่อคอยอุ้มชูอุปการะ ให้การศึกษากับลูก หวังจะให้ลูกมีอนาคตที่ดี คุณพ่อเป็นคนที่โอบอ้อมอารีโดยน้ำใสใจจริง เป็นที่รักและบูชาของลูก การจากไปอย่างกะทันหันของคุณพ่อครั้งนี้ คล้ายกับว่าดวงประทีปแห่งแสงสว่างของลูกได้ดับแล้ว คุณพ่อเป็นคนใจบุญมีศีลธรรมประจำใจ คุณพ่อเป็นคนซื่อถือสัตย์ ลูกรักและเคารพคุณพ่อมาก ลูกมักจะเห็นคุณพ่อถือศีลในวันพระเสมอ ถ้าโอกาสเหมาะคุณพ่อก็จะไปทำบุญที่วัดทุกวันพระ ถ้าไปไม่ได้จริง ๆ คุณพ่อจะนั่งฟังธรรมฟังเทศน์ทาง ท.วี. หรือทางวิทยุกระจายเสียงเป็นประจำ คุณพ่อจะไม่ทานอาหารเย็นในเย็นวันพระนั้น เพื่อรักษาอุโบสถศีล และเมื่อคุณพ่อไปวัดคราวใดคุณพ่อมักจะพาครอบครัวไปด้วยเสมอ ครั้งสุดท้ายคุณพ่อได้ทำบุญครั้งใหญ่ โดยคุณพ่อได้ทอดกฐินที่วัดบ้านจิก จ. อุดรธานี คุณพ่อคงจะรีบไปรับบุญกระมังจึงได้จากลูกไปเร็วถึงเพียงนี้ ลูกได้แต่หวัง ขอให้บุญที่คุณพ่อได้ทำไว้ในภพนี้ จงบังเกิดผลในภพหน้าด้วยเทอญ ลูกก็เป็นสุขใจแล้ว

สิ่งหนึ่งที่คุณพ่อเป็นห่วงมากที่สุด คือ ลูก ๆ คุณพ่อได้พยายามเคี่ยวเข็ญลูก ๆ เพื่อให้ได้รับการศึกษาให้มาก ๆ ลูก

ยังจำคำของคุณพ่อเมื่อครั้งคุณพ่อยังมีชีวิตอยู่ คุณพ่อเคยพูดว่า "พ่อก็ไม่มีสมบัติอะไรแล้ว นอกจากการศึกษา ซึ่งเป็นสมบัติชิ้นสุดท้ายของพ่อที่จะให้กับลูก ขอให้ลูกตั้งใจเรียนเท่านั้นพ่อก็ภูมิใจ" คำพูดของคุณพ่อลูกยังจำได้ดีเสมอมา และลูกจะไม่มีวันลืม

ขอคุณความดีของคุณพ่อ จงช่วยปกปักรักษาลูก ๆ ให้พ้นจากภยันตรายทั้งปวง และลูกขอให้ดวงวิญญาณของคุณพ่อจงเป็นสุข และสงบอยู่ในภพหน้า ด้วยแรงแห่งบุญกุศลของคุณพ่อที่ได้ทำไว้ในภพนี้เทอญ

จาก

ลูก

๒๓ มิ.ย. ๑๒

มุตโตทัย

ของ

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถร

๑. การปฏิบัติ เป็นเครื่องยังพระสัทธรรมให้บริสุทธิ์

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงว่า ธรรมของพระตถาคตเมื่อเข้าไปประดิษฐานในสันดานของปุถุชนแล้ว ย่อมเป็นของปลอมทั้งสิ้น (สัทธรรมปฏิรูป) แต่ถ้าเข้าไปประดิษฐานในจิตสันดานของพระอริยเจ้าแล้วไซร้ ย่อมเป็นของบริสุทธิ์แท้จริง และเป็นของไม่ลบเลือนด้วย เพราะฉะนั้นเมื่อยังเพียรแต่เรียนพระปริยัติธรรมฝ่ายเดียว จึงยังใช้การไม่ได้ดี ต่อเมื่อมาฝึกหัดปฏิบัติจิตใจกำจัดเหล่ากะปอมก่า คืออุปกิเลสแล้วนั่นแหละ จึงจะยังประโยชน์ให้สำเร็จเต็มที่ และทำให้พระสัทธรรมบริสุทธิ์ ไม่วิปลาศคลาดเคลื่อนจากหลักเดิมด้วย

๒. ฝึกตนดีแล้วจึงฝึกผู้อื่น ชื่อว่าทำตามพระพุทธเจ้า

ปุริสทมฺมสารถิ สตฺถา เทวมนุสฺสานํ พุทฺโธ ภควาติ สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงทรมานฝึกหัดพระองค์จนได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณเป็นพุทฺโธ ผู้รู้ก่อนแล้วจึงเป็นภควา ผู้ทรงจำแนกแจกธรรมสั่งสอนเวไนยสัตว์ สตฺถา จึงเป็นครูของเทวดาและมนุษย์ เป็นผู้ฝึกบุรุษผู้มีอุปนิสัยบารมีควรแก่การทรมานในภายหลัง จึงทรงพระคุณปรากฏว่า กลฺยาโณ กิตฺติสทฺโท อพฺภุคฺคโต เสียงเกียรติศัพท์อันดีงามของพระองค์ย่อมฟุ้งเฟื่องไปในจาตุรทิศจนตราบเท่าทุกวันนี้ แม้พระอริยสงฆ์สาวกเจ้าทั้งหลาย ที่ล่วงลับไปแล้ว ก็เช่นเดียวกัน ปรากฏว่าท่านฝึกฝนทรมานตนได้ดี แล้วจึงช่วยพระบรมศาสดาจำแนกแจกธรรมสั่งสอนประชุมชนในภายหลัง ท่านจึงมีเกียรติคุณปรากฏเช่นเดียวกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ถ้าบุคคลไม่ทรมานตนให้ดีก่อนแล้ว และทำการจำแนกแจกธรรมสั่งสอนไซร้ ก็จักเป็นผู้มีโทษปรากฏว่า ปาปโก สทฺโท โหติ คือเป็นผู้มีชื่อเสียงชั่วฟุ้งไปในจาตุรทิศ เพราะโทษที่ไม่ทำตามพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระอริยสงฆ์สาวกเจ้าในกาลก่อนทั้งหลาย

๓. มูลมรดกอันเป็นต้นทุนทำการฝึกฝนตน เหตุใดหนอ นักปราชญ์ทั้งหลาย จะสวดก็ดี จะรับศีลก็ดี หรือจะทำการกุศลใดๆ ก็ดี จึงต้องตั้งนโมก่อน จะทิ้งนโมไม่ได้เลย เมื่อเป็นเช่นนี้นโมก็ต้องเป็นสิ่งคำคัญ จะยกขึ้นพิจารณา ได้ความปรากฏว่า น คือธาตุน้ำ โม คือธาตุดิน พร้อมกับบทพระคาถาขึ้นมาว่า มาตาเปติกสมฺภโว โอทนกุมฺมาสปจฺจโย สัมภวธาตุของมารดาบิดาผสมกันจึงเป็นตัวตนขึ้นมา เมื่อคลอดจากครรภ์มารดาแล้ว ก็ได้รับข้าวสุกและขนมกุมมาสเป็นเครื่องเลี้ยงจึงเจริญเติบโตขึ้นมาได้ น เป็นธาตุของมารดา โม เป็นธาตุของบิดา ฉะนั้นเมื่อธาตุทั้ง ๒ นี้ผสมกันเข้าไป ไฟธาตุของมารดาเคี่ยวเข้าจนได้นามว่า กลละ คือน้ำมันหยดเดียว ณ ที่นี้เองปฏิสนธิวิญญาณเข้าถือปฏิสนธิได้ จิตจึงได้ปฏิสนธในธาตุนโมนั้น เมื่อจิตเข้าไปอาศัยแล้ว กลละก็ค่อยเจริญขึ้นเป็นอัมพุชะ คือเป็นก้อนเลือด เจริญจากก้อนเลือดมาเป็น ฆนะคือเป็นแท่ง และเปสีคือชิ้นเนื้อ แล้วขยายตัวออกคล้ายรูปจิ้งเหลน จึงเป็นปัญจสาขา คือแขน ๒ ขา ๒ หัว ๑ ส่วนธาตุ พ คือลม ธ คือไฟนั้นเป็นธาตุเข้ามาอาศัยภายหลัง เพราะจิตไม่ถือ เมื่อละจากกลละนั้นแล้ว กลละก็ต้องทิ้งเปล่าหรือสูญ

เปล่า ลมและไฟก็ไม่มี คนตาย ลมและไฟก็ดับหายสาบสูญไป จึงว่าเป็นธาตุอาศัย ข้อสำคัญจึงอยู่ที่ธาตุทั้ง ๒ คือนโมเป็นดั้งเดิมในกาลต่อมาเมื่อคลอดออกมาแล้วก็ต้องอาศัย น มารดา โม บิดา เป็นผู้ทะนุถนอมกล่อมเกลี้ยงเลี้ยงมา ด้วยการให้ข้าวสุกและขนมกุมมาสเป็นต้น ตลอดจนการแนะนำสั่งสอนความดีทุกอย่าง ท่านจึงเรียกมารดา บิดา ว่า ปุพพาจารย์ เป็นผู้สอนก่อนใคร ๆ ทั้งสิ้น มารดาบิดาเป็นผู้มีเมตตาจิตต่อบุตรธิดาจะนับจะประมาณมิได้ มรดกที่ท่านทำให้กล่าวคือรูปกายนี้แลเป็นมรดกดั้งเดิม ทรัพย์สินเงินทองอันเป็นของภายนอกก็เป็นไปจากรูปกายนี้เอง ถ้ารูปกายนี้ไม่มีแล้วก็ทำอะไรไม่ได้ ชื่อว่าไม่มีอะไรเลย เพราะเหตุนั้นตัวของเราทั้งตัวนี้เป็น "มูลมรดก" ของมารดาบิดาทั้งสิ้น จึงว่าคุณของท่านจะนับจะประมาณมิได้เลย บ่ราชญ์ทั้งหลายจึงหาได้ละทิ้งไม่ เราต้องเอาตัวเราคือนโมตั้งขึ้นก่อนแล้วจึงทำกิริยาน้อมไหว้ลงภายหลัง นโมท่านแปลว่านอบน้อมนั้นเป็นการแปลเพียงกิริยา หาได้แปลต้นกิริยาไม่ มูลมรดกนี้แลเป็นต้นทุน ทำการฝึกหัดปฏิบัติตนไม่ต้องเป็นคนจนทรัพย์สำหรับทำทุนปฏิบัติ

๔. มูลฐานสำหรับหำการปฏิบัติ

นโมเมื่อกล่าวเพียง ๒ ธาตุเท่านั้น ยังไม่สมประกอบหรือยังไม่เต็มส่วน ต้องพลิกสระพยัญชนะดังนี้คือ เอาสระอะจากตัว น มาใส่ตัว ม เอาสระโอจากตัว ม มาใส่ตัว น แล้วกลับตัว มะ มาไว้หน้าตัว โน เป็น มโน แปลว่าใจ เมื่อเป็นเช่นนี้จึ่งได้ทั้งกายทั้งใจเต็มตามสมควรแก่การใช้ เป็นมูลฐานแห่งการปฏิบัติได้ มโนคือใจนี้เป็นดั้งเดิม เป็นมหาฐานใหญ่ จะทำจะพูดอะไรก็ย่อมเป็นไปจากใจนี้ทั้งหมด ได้ในพระพุทธพจน์ว่า มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา มโนเสฏฺฐา มโนมยา ธรรมทั้งหลายมีใจถึงก่อน มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ พระบรมศาสดาจะทรงบัญญัติพระธรรมวินัย ก็ทรงบัญญัติออกไปจากใจ คือมหาฐานนี้ทั้งสิ้น เหตุนี้เมื่อพระสาวกผู้ได้มาพิจารณาตามจนถึงรู้จักมโนแจ่มแจ้งแล้ว มโนก็สุดบัญญัติคือพ้นจากบัญญัติทั้งสิ้น สมบัติทั้งหลายในโลกนี้ต้องออกไปจากมโนทั้งสิ้น ของใครก็ก้อนของใคร ต่างคนต่างถือเอาก้อนอันนี้ ถือเอาเป็นสมบัติบัญญัติตามกระแสแห่งน้ำโอฆะ จนเป็นอวิชชาตัวก่อภพก่อชาติด้วยการไม่รู้เท่า ด้วยการหลง หลงถือว่าตัวเป็นเรา เป็นของเราไปหมด

๕. มูลเหตุแห่งสิ่งทั้งหลายในสากลโลกธาตุ

พระอภิธรรม ๖ คัมภีร์เว้นมหาปัฏฐาน มีนัยประมาณเท่านั้นเท่านี้ ส่วนคัมภีร์มหาปัฏฐาน มีนัยหาประมาณมิได้ เป็น "อนันตนัย" เป็นวิสัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้นที่จะรู้รอบได้ เมื่อพิจารณาพระบาลีที่ว่า เหตุปจฺจโย นั้นได้ความว่าเหตุ ซึ่งเป็นปัจจัยดั้งเดิมของสิ่งทั้งหลายในสากลโลกธาตุนั้นได้แก่มโนนั่นเอง มโนเป็นตัวมหาเหตุเป็นตัวเดิม เป็นสิ่งสำคัญนอกนั้นเป็นแต่อาการเท่านั้น อารมฺมณะ จนถึงอวิคฺคตะ จะเป็นปัจจัยได้ก็เพราะมหาเหตุคือใจเป็นเดิมโดยแท้ ฉะนั้นมโนซึ่งกล่าวไว้ในข้อ ๔ ก็ดี จิตภูตํ ซึ่งจะกล่าวในข้อ ๖ ก็ดี และมหาเหตุซึ่งกล่าวในข้อนี้ก็ดี ย่อมมีเนื้อความเป็นอันเดียวกันพระบรมศาสดาจะทรงบัญญัติพระธรรมวินัยก็ดี รู้อะไร ๆ ได้ด้วยทศพลญาณก็ดี รอบรู้สรรพเญยยธรรมทั้งปวงก็ดี ก็เพราะมีมหาเหตุเป็นดั้งเดิมทีเดียว จึงทรงรอบรู้ได้เป็นอนันตนัยแม้สาวกทั้งหลายก็มีมหาเหตุนี้แลเป็นเดิม จึงสามารถรู้ตามคำสอนของพระองค์ได้ ด้วยเหตุนี้แลพระอัสสชิเถระผู้เป็นที่ ๕ของพระปัญจวัคคีย์จึงแสดงธรรมแก่อุปติสส (พระสารีบุตร)ว่า เย ธมฺมา เหตุปฺปภวา เตสํ เหตุํ ตถาคโต เตสญฺจ โย นิโรโธ

จ เอว๋วาที มหาสมโณ ความว่า ธรรมทั้งหลายเกิดแต่เหตุ ....
เพราะว่ามหาเหตุนี้เป็นตัวสำคัญ เป็นตัวเดิม เมื่อท่านพระ
อัสสชิเถระกล่าวถึงที่นี้ (คือมหาเหตุ) ท่านพระสารีบุตรจะไม่
หยั่งจิตลงถึงกระแสธรรมอย่างไรเล่า ? เพราะอะไรทุกสิ่งใน
โลก ก็ต้องเป็นไปแต่มหาเหตุ ถึงโลกุตตรธรรม ก็คือมหาเหตุ
ฉะนั้นมหาปัฏฐาน ท่านจึงว่าเป็นอนันตนัย ผู้มาปฏิบัติใจคือ
ตัวมหาเหตุจนแจ่มกระจ่างสว่างโร่แล้ว ย่อมสามารถรู้อะไร ๆ
ทั้งภายในและภายนอกทุกสิ่งทุกประการ สุดจะนับประมาณได้
ด้วยประการฉะนี้

๖. มูลการของสังสารวัฏฏ์

ฐีติภูตํ อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา อุปาทานํ ภโวชาติ
คนเราทุกรูปทุกนามที่ได้กำเนิดมาเป็นมนุษย์ล้วนแล้วแต่มีที่เกิด
ทั้งสิ้น กล่าวคือมีบิดามารดาเป็นแดนเกิด ก็แลเหตุใดท่านจึง
บัญญัติปัจจยาการแต่เพียง อวิชฺชาปจฺจยา ฯลฯ เท่านั้น อวิช-
ชาเกิดมาจากอะไร ท่านหาได้บัญญัติไว้ไม่ พวกเราก็ยังมีบิดา
มารดา อวิชชาก็ต้องมีพ่อแม่เหมือนกัน ได้ความตามบาทพระ
คาถาเบื้องต้นว่า ฐีติภูตํ นั่นเองเป็นพ่อแม่ของอวิชชา ฐีติภูตํ
ได้แก่จิตดั้งเดิม เมื่อ ฐีติภูตํ ประกอบไปด้วยความหลง จึงมี

เครื่องต่อ กล่าวคืออาการของอวิชชาขึ้น เมื่อมีอวิชชาแล้ว จึงเป็นปัจจัยให้ปรุงแต่งเป็นสังขารพร้อมกับความเข้าไปยึดถือ จึงเป็นภพชาติคือต้องเกิดก่อต่อกันไป ท่านจึงเรียกปัจจยาการ เพราะเป็นอาการสืบต่อกัน วิชชาและอวิชชาก็ต้องมาจากฐีติภูตํ เช่นเดียวกัน เพราะเมื่อฐีติภูตํ กอบด้วยอวิชชา จึงไม่รู้เท่าอาการทั้งหลาย แต่เมื่อ ฐีติภูตํ กอบด้วยวิชชา จึงรู้เท่าอาการทั้งหลายตามความเป็นจริง นี่พิจารณาด้วย วุฏฐานคามินี วิปัสสนา รวมใจความว่า ฐีติภูตํ เป็นตัวการดั้งเดิมของสังสารวัฏฏ์ (การเวียนว่ายตายเกิด) ท่านจึงเรียกชื่อว่า "มูลต้นไตร" เพราะฉะนั้นเมื่อจะตัดสังสารวัฏฏ์ให้สูญจึงต้องอบรมบ่มตัวการดั้งเดิมให้มีวิชชา รู้เท่าทันอาการทั้งหลายตามความเป็นจริง ก็จะหายหลงแล้วไม่ก่อการทั้งหลายใด ๆ อีก ฐีติภูตํ อันเป็นมูลการก็หยุดหมุน หมดการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏฏ์ด้วยประการฉะนี้

๗. อรรคฐาน เป็นที่ตั้งแห่งมรรคผลนิพพาน อคฺคํ ฐานํ มนุสฺเสสุ มคฺคํ สตฺตวิสุทฺธิยา ฐานะอันเลิศมีอยู่ในมนุษย์ ฐานะอันเลิศนั้นเป็นทางดำเนินไปเพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ โดยอธิบายว่า เราได้รับมรดกมาแล้วจากนโมคือบิดา

มารดา กล่าวคือตัวของเรานี้แล อันได้กำเนิดเกิดมาเป็นมนุษย์ ซึ่งเป็นชาติสูงสุด เป็นผู้เลิศตั้งอยู่ในฐานะอันเลิศด้วยดี คือมีกายสมบัติ วจีสมบัติ และมโนสมบัติบริบูรณ์ จะสร้างสมเอาสมบัติภายนอกคือทรัพย์สินเงินทองอย่างไรก็ได้ จะสร้างสมเอาสมบัติภายในคือมรรคผลนิพพานธรรมวิเศษก็ได้ พระพุทธองค์ทรงบัญญัติพระธรรมวินัย ก็ทรงบัญญัติแก่มนุษย์เรานี้เอง มิได้ทรงบัญญัติแก่ช้างม้าโคควาย ฯลฯ ที่ไหนเลย มนุษย์นี้เอง จะเป็นผู้ปฏิบัติถึงซึ่งความบริสุทธิ์ได้ ฉะนั้นจึงไม่ควรน้อยเนื้อต่ำใจว่า ตนมีบุญวาสนาน้อย เพราะมนุษย์ทำได้ เมื่อไม่มี ทำให้มีได้ เมื่อมีแล้วทำให้ยิ่งได้ สมด้วยเทศนานัยอันมาในเวสสันดรชาดกว่า ทานํ เทติ สีลํ รกฺขติ ภาวนํ ภาเวตฺวา เอกจฺโจ สคฺคํ คจฺฉติ เอกจฺโจ โมกฺขํ คจฺฉติ นิสฺ สํ ˊสยํ เมื่อได้ทำกองการกุศลคือ ให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนาตามคำสอนของพระบรมศาสดาจารย์เจ้าแล้ว บางพวกทำน้อยก็ต้องไปสู่สวรรค์ บางพวกแลขยันทำจริงพร้อมทั้งวาสนาบารมีแต่หนหลังประกอบกัน ก็สามารถเข้าสู่พระนิพพานโดยไม่ต้องสงสัยเลย พวกสัตว์ดิรัจฉานท่านมิได้กล่าวว่าเลิศ เพราะจะมาทำเหมือนพวกมนุษย์ไม่ได้ จึงสมกับคำว่ามนุษย์นี้ตั้งอยู่ในฐานะอันเลิศ

ด้วยดี สามารถนำตนเข้าสู่มรรคผล เข้าสู่พระนิพพานอันบริสุทธิ์ได้แล

๘. ชัยภูมิ อันเป็นสนามผึกฝนคน

พระบรมศาสดาจารย์เจ้า ทรงตั้งชัยภูมิไว้ในธรรมข้อไหน ? เมื่อพิจารณาปัญหานี้ได้ความขึ้นว่า พระองค์ทรงตั้งมหาสติปัฏฐานเป็นชัยภูมิ

อุปมาในทางโลก การรบทัพชิงชัย มุ่งหมายชัยชนะจำต้องหาชัยภูมิ ถ้าได้ชัยภูมิที่ดีแล้วย่อมสามารถป้องกันอาวุธของข้าศึกได้ดี ณ ที่นั้นสามารถรวบรวมกำลังใหญ่เข้าฆ่าฟันข้าศึกให้ปราชัยพ่ายแพ้ไปได้ ที่เช่นนั้นท่านจึงเรียกว่าชัยภูมิ คือที่ที่ประกอบไปด้วยค่ายคูประตูและหอรบอันมั่นคงฉันใด อุปไมยในทางธรรมก็ฉันนั้น ที่เอามหาสติปัฏฐานเป็นชัยภูมิ ก็โดยผู้ที่จะเข้าสู่สงครามรบข้าศึก คือกิเลส ต้องพิจารณากายานุปัสสนาสติปัฏฐานเป็นต้นก่อน เพราะคนเราที่จะเกิดกามราคะเป็นต้นขึ้นก็เกิดขึ้นที่กายและใจ เพราะตาแลไปเห็นกายทำให้ใจกำเริบเหตุนั้นจึงได้ความว่ากายเป็นเครื่องก่อเหตุ จึงต้องพิจารณาที่กายนี้ก่อน จะได้เป็นเครื่องดับนิวรณ์ทำใจให้สงบได้ ณ ที่นี้พึงทำให้มาก เจริญให้มาก คือพิจารณาไม่ต้องถอยเลยทีเดียวใน

เมื่ออุคคหนิมิตปรากฏ จะปรากฏกายส่วนไหนก็ตาม ให้พึงถือเอากายส่วนที่ได้เห็นนั้นพิจารณาให้เป็นหลักไว้ ไม่ต้องย้ายไปพิจารณาที่อื่น จะคิดว่าที่นี่เราเห็นแล้ว ที่อื่นยังไม่เห็น ก็ต้องไปพิจารณาที่อื่นซิ เช่นนี้หาควรไม่ ถึงแม้จะพิจารณาจนแยกกายออกมาเป็นส่วน ๆ ทุก ๆ อาการอันเป็นธาตุ ดิน น้ำ ลม ไฟ ได้อย่างละเอียดที่เรียกว่าปฏิภาคก็ตาม ก็ต้องพิจารณากายที่เราเห็นทีแรกด้วยอุคคหนิมิตนั้นจนชำนาญที่จะชำนาญได้ก็ต้องพิจารณาซ้ำแล้วซ้ำอีก ณ ที่เดียวนั้นเอง เหมือนสวดมนต์ฉะนั้น อันการสวดมนต์เมื่อเราท่องสูตรนี้ได้แล้ว ทิ้งเสียไม่เล่าไม่สวดไว้อีก ก็จะลืมเสียไม่สำเร็จประโยชน์อะไรเลย เพราะไม่ทำให้ชำนาญด้วยความประมาทฉันใด การพิจารณากายก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อได้อุคคหนิมิตในที่ใดแล้ว ไม่พิจารณาในที่นั้นให้มาก ปล่อยทิ้งเสียด้วยความประมาท ก็ไม่สำเร็จประโยชน์อะไรอย่างเดียวกัน

การพิจารณากายนี้มีที่อ้างมาก ดังในการบวชทุกวันนี้ เบื้องต้นต้องบอกกรรมฐาน ๕ ก็คือ กายนี้เองก่อนอื่นหมดเพราะเป็นของสำคัญ ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์พระธรรมบทขุททกนิกายว่า อาจารย์ผู้ไม่ฉลาด ไม่บอกซึ่งการพิจารณากาย อาจทำลาย

อุปนิสัยแห่งพระอรหัตต์ของกุลบุตรได้ เพราะฉะนั้นในทุกวันนี้ จึงต้องบอกกรรมฐาน ๕ ก่อน อีกแห่งหนึ่งท่านกล่าวว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย พระขีณาสวะเจ้าทั้งหลาย ชื่อว่าจะไม่กำหนดกาย ในส่วนแห่งโกฏฐาสใดโกฏฐาสหนึ่งมิได้มีเลย จึงตรัสแก่ภิกษุ ๕๐๐ รูป ผู้กล่าวถึงแผ่นดินว่า บ้านโน้นมีดินดำดินแดงเป็นต้นนั้นว่า นั่นชื่อว่า พหิทฺธา แผ่นดินภายนอก ให้พวกท่านทั้งหลายมาพิจารณาอัชฌัตติกาแผ่นดินใน กล่าวคืออัตตภาพร่างกายนี้ ให้พิจารณาไตร่ตรองให้แยบคายกระทำให้แจ้งแทงให้ตลอด เมื่อจบการวิสัชชนาปัญหานี้ภิกษุทั้ง ๕๐๐ รูปก็บรรลุพระอรหัตตผล เหตุนั้นการพิจารณากายนี้จึงต้องเป็นของสำคัญ ผู้ที่จะพ้นทุกข์ทั้งหมดล้วนแต่ต้องพิจารณากายนี้ทั้งสิ้น จะรวบรวมกำลังใหญ่ได้ต้องรวบรวมด้วยการพิจารณากาย แม้พระพุทธองค์เจ้าจะได้ตรัสรู้ ทีแรกก็ทรงพิจารณาลม ลมจะไม่ใช่กายอย่างไร ? เพราะฉะนั้นมหาสติปัฏฐาน มีกายานุปัสสนาเป็นต้น จึงชื่อว่า "ชัยภูมิ" เมื่อเราได้ชัยภูมิดีแล้ว กล่าวคือปฏิบัติตามหลักมหาสติปัฏฐานจนชำนาญแล้ว ก็จงพิจารณาความเป็นจริงตามสภาพแห่งธาตุทั้งหลาย ด้วยอุบายวิปัสสนาซึ่งจะกล่าวข้างหน้า

๙. อุบายแห่งวิปัสสนา อันเป็นเครื่องถ่ายถอนกิเลส

ธรรมชาติของดีทั้งหลาย ย่อมเกิดมาแต่ของไม่ดี มีอุปมาดังดอกปทุมชาติอันสวย ๆ งาม ๆ ก็เกิดขึ้นมาจากโคลนตมอันเป็นของสกปรก ปฏิกูลน่าเกลียด แต่ว่าดอกบัวนั้น เมื่อขึ้นพ้นโคลนตมแล้ว ย่อมเป็นสิ่งที่สะอาดเป็นที่ทัดทรงของพระราชาอำมาตย์ อุปราชและเสนาบดีเป็นต้น และดอกบัวนั้นมิได้กลับคืนไปยังโคลนตมนั้นเลย ข้อนี้เปรียบเหมือนพระโยคาวจรเจ้า ผู้ประพฤติพากเพียรประโยคพยายาม ย่อมพิจารณาซึ่งสิ่งสกปรกน่าเกลียด จิตจึงพ้นจากสิ่งสกปรกน่าเกลียดได้ สิ่งสกปรกน่าเกลียดนั้นก็คือตัวเรานี้เอง ร่างกายนี้เป็นที่ประชุมแห่งของโสโครกคืออุจจาระปัสสาวะ (มูตรคูถ) ทั้งปวง สิ่งที่ออกจากผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น ก็เรียกว่าขี้ทั้งหมด เช่น ขี้หัว ขี้เล็บ ขี้ฟัน เป็นต้น เมื่อสิ่งเหล่านี้ ร่วงหล่นลงสู่อาหารมีแกงกับเป็นต้นก็รังเกียจ ต้องเททิ้งกินไม่ได้ และร่างกายนี้ต้องชำระขัดสีอยู่เสมอจึงพอเป็นของดูได้ ถ้าหาไม่ก็จะมีกลิ่นเหม็นสาบเข้าใกล้ใครก็ไม่ได้ ของทั้งปวงมีผ้าแพรเครื่องใช้ต่าง ๆ เมื่ออยู่นอกกายของเราก็เป็นของสะอาดน่าดู แต่เมื่อมาถึงกายนี้แล้วก็กลายเป็นของสกปรกไป เมื่อปล่อยไว้นาน ๆ เข้าไม่ซักฟอก ก็

จะเข้าใกล้ใครไม่ได้เลย เพราะเหม็นสาบ ดังนี้จึงได้ความว่า ร่างกายของเรานี้เป็นเรือนมูตร เรือนคูถ เป็นอสุภะ ของไม่งามปฏิกูลน่าเกลียด เมื่อยังมีชีวิตอยู่ก็เป็นถึงปานนี้ เมื่อชีวิตหาไม่แล้ว ยิ่งจะสกปรกหาอะไรเปรียบเทียบมิได้เลย เพราะฉะนั้นพระโยคาวจรเจ้าทั้งหลาย จึงมาพิจารณาร่างกายอันนี้ให้ชำนิชำนาญด้วยโยนิโสมนสิการตั้งแต่ต้นมาทีเดียว คือขณะเมื่อยังเห็นไม่ทันชัดเจน ก็พิจารณาส่วนใดส่วนหนึ่งแห่งกายอันเป็นที่สบายแก่จริต จนกระทั่งปรากฏเป็นอุคคหนิมิต คือปรากฏส่วนแห่งร่างกายส่วนใดส่วนหนึ่ง แล้วก็กำหนดส่วนนั้นให้มาก เจริญให้มาก ทำให้มาก การเจริญทำให้มากนั้นพึงทราบอย่างนี้ ชาวนาเขาทำนา เขาก็ทำที่แผ่นดิน ไถที่แผ่นดินคำลงไปในขี้ดิน ปีต่อไปเขาก็ทำที่ขี้ดินนั่นเอง เขาไม่ได้ทำในอากาศกลางหาว คงทำแต่ที่ดินแห่งเดียว ข้าวเขาก็ได้เต็มยุ้งเต็มฉางเอง เมื่อทำให้มากในที่ดินนั้นแล้ว ไม่ต้องร้องเรียกว่าข้าวเอ๋ยข้าว จงมาเต็มยุ้งเน้อ ข้าวก็จะหลั่งไหลมาเอง และจะห้ามว่า ข้าวเอ๋ยข้าว จงอย่ามาเต็มยุ้งเต็มฉางเราเน้อ ถ้าทำนาในที่ดินนั้นเองจนสำเร็จแล้ว ข้าวก็มาเต็มยุ้งเต็มฉางโดยไม่ต้องสงสัยเลย ฉันใดก็ดี พระโยคาวจรเจ้าก็ฉันนั้น คงพิจารณา

กายในที่เคยพิจารณาอันถูกนิสัย หรือที่ปรากฏมาให้เห็นครั้งแรก อย่าละทิ้งเลยเป็นอันขาด การทำให้มากนั้นมิใช่หมายแต่การเดินจงกรมเท่านั้น ให้มีสติหรือพิจารณาในที่ทุกสถานในกาลทุกเมื่อ ยืน เดิน นั่ง นอน กิน ดื่ม ทำ พูด คิด ก็ให้มีสติรอบคอบในกายอยู่เสมอ จึงจะชื่อว่าทำให้มาก เมื่อพิจารณาในร่างกายนั้นจนชัดเจนแล้ว ให้พิจารณาแบ่งส่วนแยกส่วนออกเป็นส่วนๆ ตามโยนิโสมนสิการของตน กระจายออกเป็นธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ และพิจารณาให้เห็นไปตามนั้นจริงๆ อุบายตอนนี้ตามแต่ตน จะใคร่ครวญออกอุบายตามที่ถูกจริตนิสัยของตน แต่อย่าละทิ้งหลักเดิมที่ตนได้รู้ครั้งแรกนั้นเทียว พระโยคาวจรเจ้า เมื่อพิจารณาในที่นี้พึงเจริญให้มาก ทำให้มาก อย่าพิจารณาครั้งเดียวแล้วปล่อยทิ้งตั้งครึ่งเดือนตั้งเดือน ให้พิจารณาก้าวเข้าไปถอยออกมาเป็นอนุโลมปฏิโลม คือเข้าไปสงบในจิตแล้วถอยออกมาพิจารณากาย อย่าพิจารณากายอย่างเดียวหรือสงบที่จิตแต่อย่างเดียว พระโยคาวจรเจ้าพิจารณาอย่างนี้ชำนาญแล้ว หรือชำนาญอย่างยิ่งแล้ว คราวนี้แลเป็นส่วนที่จะเป็นเอง คือจิตย่อมจะรวมใหญ่ เมื่อรวมพับลง ย่อมปรากฏว่าทุกสิ่งรวมลงเป็นอันเดียวกัน คือหมดทั้งโลกย่อมเป็นธาตุทั้งสิ้น

นิมิตจะปรากฏขึ้นพร้อมกันว่าโลกนี้ราบเหมือนหน้ากลอง เพราะมีสภาพเป็นอันเดียวกัน ไม่ว่าป่าไม้ ภูเขา มนุษย์ สัตว์ แม้ที่สุดตัวของเราก็ต้องลบราบเป็นที่สุดอย่างเดียวกัน พร้อมกับญาณสัมปยุตต์ คือรู้ขึ้นมาพร้อมกันในที่นี้ ตัดความสนเท่ห์ในใจได้เลย จึงชื่อว่ายถาภูตญาณทัสสนวิปัสสนา คือทั้งเห็นทั้งรู้ตามความเป็นจริง ขั้นนี้เป็นเบื้องต้นในอันที่จะดำเนินต่อไป ไม่ใช่ที่สุด อันพระโยคาวจรเจ้าจะพึงเจริญให้มาก ทำให้มาก จึงจะเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่งอีกจนรอบ จนชำนาญ เห็นแจ้งชัดว่า สังขารความปรุงแต่งอันเป็นความสมมติว่า โน่นเป็นของของเรา โน่นเป็นเราเป็นความไม่เที่ยง อาศัยอุปาทานความยึดถือจึงเป็นทุกข์ ก็แลธาตุทั้งหลายเขาหากมีหากเป็นอยู่อย่างนี้ตั้งแต่ไหนแต่ไรมา เกิด แก่ เจ็บ ตาย เกิดขึ้นเสื่อมไปอยู่อย่างนี้มีมาก่อนเราเกิด ตั้งแต่ดึกดำบรรพ์ก็เป็นอยู่อย่างนี้ อาศัยอาการของจิตของขันธ์ ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณไปปรุงแต่ง สำคัญมั่นหมายทุกภพทุกชาติ นับเป็นอเนกชาติเหลือประมาณมาจนถึงปัจจุบันชาติ จึงทำให้จิตหลงอยู่ตามสมมติไม่ใช่สมมติมาติดเอาเรา เพราะธรรมชาติทั้งหลายทั้งหมดในโลกนี้ จะเป็นของมีวิญญาณหรือไม่ก็ตาม เมื่อว่าตามความจริง

แล้ว เขาหากมีหากเป็น เกิดขึ้นเสื่อมไป มีอยู่อย่างนั้นทีเดียว โดยไม่ต้องสงสัยเลย จึงรู้ขึ้นว่า ปุพฺเพสุ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ ธรรมดาเหล่านี้ หากมีมาแต่ก่อน ถึงว่าจะไม่ได้ยินได้ฟังมาจากใครก็มีอย่างนั้นทีเดียว ฉะนั้นในความข้อนี้ พระพุทธองค์เจ้าจึงทรงปฏิญาณพระองค์ว่า เราไม่ได้ฟังมาแต่ใคร มิได้เรียนมาแต่ใครเลย เพราะของเหล่านี้มีอยู่ มีมาแต่ก่อนพระองค์ ดังนี้ ได้ความว่าธรรมดาธาตุทั้งหลายย่อมเป็นย่อมมีอยู่อย่างนั้นอาศัยอาการของจิตเข้าไปยึดถือเอาสิ่งทั้งปวงเหล่านั้นมาหลายภพหลายชาติ จึงเป็นเหตุให้เป็นไปตามสมมตินั้นเป็นเหตุให้อนุสัยครอบงำจิตจนหลงเชื่อไปตาม จึงเป็นเหตุให้ก่อภพก่อชาติด้วยอาการของจิตเข้าไปยึด ฉะนั้นพระโยคาวจรเจ้าจึงมาพิจารณาโดยแยบคายลงไปตามสภาพว่า สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา สังขารความเข้าไปปรุงแต่ง คืออาการของจิตนั้นแลไม่เที่ยง โลกสัตว์เขาเที่ยงคือมีอยู่เป็นอยู่อย่างนั้น ให้พิจารณาโดยอริยสัจจธรรมทั้ง ๔ เป็นเครื่องแก้อาการของจิตให้เห็นแน่แท้โดยปัจจักขสิทธิว่า ตัวอาการของจิตนี้เองมันไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เพราะเหตุที่ไม่เห็นโดยปัจจักขสิทธิว่า ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ จึงหลงตามสังขาร เมื่อเห็นจริงลงไปแล้วก็เป็นเครื่อง

แก้อาการของจิต จึงปรากฏขึ้นว่า สงฺขารา สสฺสตา นตฺถิ สังขารทั้งหลายที่เที่ยงแท้ไม่มี สังขารเป็นอาการของจิตต่างหาก เปรียบเหมือนพยับแดด ส่วนสัตว์เขาก็อยู่ประจำโลกแต่ไหนแต่ไรมา เมื่อรู้โดยเงื่อน ๒ ประการคือ รู้ว่าสัตว์ก็มีอยู่อย่างนั้น สังขารก็เป็นอาการของจิต เข้าไปสมมติเขาเท่านั้น ฐีติภูตํ จิตตั้งอยู่เดิมไม่มีอาการเป็นผู้หลุดพ้นได้ความว่า ธรรมดาหรือธรรมทั้งหลายไม่ใช่ตน จะใช่ตนอย่างไร ของเขาหากเกิดมีอย่างนั้น ท่านจึงว่า สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา ธรรมทั้งหลายไม่ใช่ตน ให้พระโยคาวจรเจ้าพึงพิจารณาให้เห็นแจ้งประจักษ์ตามนั้น จนทำให้รวมพับลงไปให้เห็นจริงแจ้งชัดตามนั้น โดยปัจจักขสิทธิ พร้อมกับญาณสัมปยุตต์ปรากฏขึ้นมาพร้อมกัน จึงชื่อว่า วุฏฐานคามินีวิปัสสนา ทำในที่นี้จนชำนาญเห็นจริงแจ้งประจักษ์พร้อมกับการรวมใหญ่และญาณสัมปยุตต์ รวมทวนกระแสแก้อนุสัยสมมติเป็นวิมุติ หรือรวมลงฐีติจิต อันเป็นอยู่มีอยู่อย่างนั้นจนแจ้งประจักษ์ในที่นั้นด้วยญาณสัมปยุตต์ว่า ขีณา ชาติ ญาณํ โหติ ดังนี้ ในที่นี้ไม่ใช่สมมติ ไม่ใช่ของแต่งเอาเดาเอา ไม่ใช่ของอันบุคคลพึงปรารถนาเอาได้ เป็นของที่เกิดเองเป็นเองรู้เองโดยส่วนเดียวเท่านั้น เพราะด้วยการปฏิบัติอันเข้มแข็งไม่ท้อถอย

พิจารณาโดยแยบคายด้วยตนเอง จึงจะเป็นขึ้นมาเอง ท่านเปรียบเหมือนต้นไม้ต่าง ๆ มีต้นข้าว เป็นต้น เมื่อบำรุงรักษาต้นมันให้ดีแล้ว ผลคือรวงข้าวไม่ใช่สิ่งอันบุคคลพึงปรารถนาเอาเลยเป็นขึ้นมาเอง ถ้าแลบุคคลมาปรารถนาเอาแต่รวงข้าว แต่หาได้รักษาต้นข้าวไม่ เป็นผู้เกียจคร้าน จะปรารถนาจนวันตายรวงข้าวก็จะไม่มีขึ้นมาให้เลยฉันใด วิมุตติธรรมก็ฉันนั้น นั่นแลมิใช่สิ่งอันบุคคลจะพึงปรารถนาเอาได้ คนผู้ปรารถนาวิมุตติ-ธรรมแต่ปฏิบัติไม่ถูกหรือไม่ปฏิบัติ มัวเกียจคร้านจนตัวตาย จะประสพวิมุตติธรรมไม่ได้เลย ด้วยประการฉะนี้

๑๐. จิตต์เดิมเป็นธรรมชาติใสสว่าง แต่มืดมัวไปเพราะอุปกิเลส

ปภสฺสรมิทํ ภิกฺขเว จิตฺตํ ตญฺจ โข อาคนฺตุเกหิ อุปกิเล-เสหิ อุปกฺกิลิฏฺฐํ ภิกษุทั้งหลาย จิตนี้เลื่อมปภัสสรแจ้งสว่างมาเดิม แต่อาศัยอุปกิเลสเครื่องเศร้าหมองเป็นอาคันตุกะสัญจรมาปกคลุมหุ้มห่อ จึงทำให้จิตมิส่องแสงสว่างได้ ท่านเปรียบไว้ในบทกลอนหนึ่งว่า "ไม้ชะงกหกพันง่า (กิ่ง) กระปอมก่าขึ้นมื้อฮ้อย กระปอมน้อยขึ้นมื้อพัน ครั้นตัวมาบ่ทัน ขึ้นนำคู่มื้อ ๆ" โดยอธิบายว่า คำว่าไม้ชะงก ๖๐๐๐ ง่านั้น เมื่อตัดศูนย์ ๓

ศูนย์ออกเสียเหลือแต่ ๖ คงได้ความว่า ทวารทั้ง๖เป็นที่มาแห่งกระปอมก่า คือของปลอมไม่ใช่ของจริง กิเลสทั้งหลายไม่ใช่ของจริง เป็นสิ่งสัญจรเข้ามาในทวารทั้ง ๖ นับร้อยนับพัน มิใช่แต่เท่านั้น กิเลสทั้งหลายที่ยังไม่เกิดมีขึ้นก็จะมีทวียิ่ง ๆ ขึ้นทุก ๆ วัน ในเมื่อไม่แสวงหาทางแก้ธรรมชาติของจิต เป็นของผ่องใสยิ่งกว่าอะไรทั้งหมด แต่อาศัยของปลอม กล่าวคือ อุปกิเลสที่สัญจรเข้ามาปกคลุมจึงทำให้หมดรัศมี ดุจพระอาทิตย์เมื่อเมฆบดบังฉะนั้น อย่าพึงเข้าใจว่าพระอาทิตย์เข้าไปหาเมฆ เมฆไหลมาบดบังพระอาทิตย์ต่างหาก ฉะนั้นผู้บำเพ็ญเพียรทั้งหลายเมื่อรู้โดยปริยายนี้แล้ว พึงกำจัดของปลอมด้วยการพิจารณาโดยแยบคายตามที่อธิบายแล้วในอุบายแห่งวิปัสสนาข้อ ๙ นั้นเถิด เมื่อทำจิตให้ถึงขั้นฐีติจิตแล้ว ชื่อว่าย่อมทำลายของปลอมได้หมดสิ้น หรือว่าของปลอมย่อมเข้าไม่ถึงฐีติจิต เพราะสะพานเชื่อมต่อถูกทำลายขาดสะบั้นลงแล้ว แม้ยังต้องเกี่ยวข้องกับอารมณ์ของโลกอยู่ก็ย่อมเป็นดุจน้ำกลิ้งบนใบบัวฉะนั้น

๑๑. การทรมานตนของผู้บำเพ็ญเพียร ต้องให้พอเหมาะกับอุปนิสัย

นายสารถีผู้ฝึกม้ามีชื่อเสียงคนหนึ่ง มาเฝ้าพระพุทธเจ้าทูลถามถึงวิธีทรมานเวไนย พระองค์ทรงย้อนถามนายสารถีก่อนถึงการทรมานม้า เขาทูลว่า ม้ามี ๔ ชนิด คือ ๑ ทรมานง่าย ๒ ทรมานอย่างกลาง ๓ ทรมานยากแท้ ๔ ทรมานไม่ได้เลยต้องฆ่าเสีย พระองค์จึงตรัสว่า เราก็เหมือนกัน ๑ ผู้ทรมานง่าย คือผู้ปฏิบัติทำจิตรวมง่าย ก็ให้กินอาหารเพียงพอเพื่อบำรุงร่าง-กาย ๒ ผู้ทรมานอย่างกลาง คือผู้ปฏิบัติทำจิตไม่ค่อยจะลง ก็ให้กินอาหารแต่น้อยอย่าให้มาก ๓ ทรมานยากแท้ คือผู้ปฏิบัติทำจิตลงยากแท้ ไม่ต้องให้กินอาหารเลย แต่ต้องเป็น อตฺตญฺญู รู้กำลังของตนว่าจะทนทานได้เพียงไร แค่ไหน ๔ ทรมานไม่ได้เลย ต้องฆ่าเสีย คือผู้ปฏิบัติทำจิตไม่ได้เป็นบทปรมะ พระองค์ทรงชักสะพานเสีย กล่าวคือไม่ทรงสั่งสอน อุปมาเหมือนฆ่าทิ้งเสียฉะนั้น

๑๒. มูลติกสูตร

ติก แปลว่า ๓ มูล แปลว่าเค้ามูล รวมความว่า สิ่งซึ่งเป็นรากเง่าเค้ามูลอย่างละ ๓ คือ ราคะ โทสะ โมหะ ก็สามเรียกว่า อกุศลมูล ตัณหา ก็มีสาม คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา โอฆะและอาสวะก็มีอย่างละสาม คือ กามะ ภวะ

อวิชชา ถ้าบุคคลมาเป็นไปด้วยสามเช่นนี้ ติปริวฏฺฏํ ก็ต้องเวียนไปเป็น ๓ ๓ ก็ต้องเป็นโลก ๓ คือ กามโลก รูปโลก อรูปโลก อยู่อย่างนั้นแล เพราะ ๓ นั้นเป็นเค้ามูลโลก ๓ เครื่องแก้ก็มี ๓ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เมื่อบุคคลดำเนินตนตามศีล สมาธิ ปัญญา อันเป็นเครื่องแก้ น ติปริวฏฺฏํ ก็ไม่ต้องเวียนไปเป็น ๓-๓ ก็ไม่เป็นโลกสาม ชื่อว่าพ้นจากโลกสามแล

๑๓. วิสุทธิเทวาเท่านั้นเป็นสันตบุคคลแท้

อกปฺปํ สพฺพธมฺเมสุ ญยฺยธมฺมา ปเวสฺสนฺโต บุคคลผู้มีจิตไม่กำเริบในกิเลสทั้งปวง รู้ธรรมทั้งหลายทั้งที่เป็นพหิทธาธรรม ทั้งที่เป็นอัชฌัตติกาธรรม สนฺโต จึงเป็นผู้สงบระงับ สันตบุคคลเช่นนี้แลที่จะบริบูรณ์ด้วยหิริโอตตัปปะ มีธรรมบริสุทธิ์สะอาด มีใจมั่นคง เป็นสัตบุรุษผู้ทรงเทวธรรมตามความในพระคาถาว่า หิริโอตฺตปฺปสมฺปนฺนา สุกฺกธมฺมสมาหิตา สนฺโต สปฺปุริสา โลเก เทวธมฺมาติ วุจฺจเร อุปัตติเทวาเป็นผู้พรั่งพร้อมด้วยกามคุณ วุ่นวายอยู่ด้วยกิเลส เหตุไฉนจึงจะเป็นสันตบุคคลได้ ความในพระคาถานี้ย่อมต้องหมายถึงวิสุทธิเทวา คือ พระอรหันต์แน่นอน ท่านผู้เช่นนั้นเป็นสันตบุคคลแท้ สมควรจะเป็น

ผู้บริบูรณ์ด้วยหิริโอตตัปปะ และสุกกธรรม คือความบริสุทธิ์แท้จริง

๑๔. อกิริยาเป็นที่สุดโลก- สุดสมมติบัญญัติ

สจฺจานํ จตุโร ปทา ขีณาสวา ชุติมนฺโต เต โลเก ปรินิพฺพุตา สัจจธรรมทั้ง ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ยังเป็นกิริยา เพราะแต่ละสัจจะ ๆ ย่อมมีอาการต้องทำ คือ ทุกข์ต้องกำหนดรู้ สมุทัย ต้องละ นิโรธ ต้องทำให้แจ้ง มรรค ต้องเจริญให้มาก ดังนี้ ล้วนเป็นอาการที่จะต้องทำทั้งหมด ถ้าเป็นอาการที่จะต้องทำ ก็ต้องเป็นกิริยา เพราะเหตุนั้นจึงรวมความได้ว่าสัจจะทั้ง ๔ เป็นตีนหรือเป็นเครื่องเหยียบก้าวขึ้นไป หรือก้าวขึ้นไป ๔ พักจึงจะเสร็จกิจ ต่อจากนั้นไปจึงเรียกว่า อกิริยา อุปมาดังเขียนเลข ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๐ แล้วลบ ๑–๙ ทิ้งเสียเหลือแต่ ๐ (ศูนย์) ไม่เขียนอีกต่อไป คงอ่านว่า ศูนย์ แต่ไม่มีค่าอะไรเลย จะนำไปบวกลบคูณหารกับเลขจำนวนใด ๆ ไม่ได้ทั้งสิ้น แต่จะปฏิเสธว่าไม่มีหาได้ไม่ เพราะปรากฏอยู่ว่า ๐ (ศูนย์) นี่แหละคือปัญญารู้รอบ เพราะทำลายกิริยา คือ ความสมมติ หรือว่าลบสมมติลงเสียจนหมดสิ้น ไม่เข้าไปยึดถือสมมติทั้งหลาย

คำว่า ลบ คือทำลายกิริยา กล่าวคือความสมมติ มีปัญหาสอด ขึ้นมาว่า เมื่อทำลายสมมติหมดแล้วจะไปอยู่ที่ไหน แก้ว่า ไป อยู่ในที่ไม่สมมติ คือ อกิริยา นั่นเอง เนื้อความตอนนี้เป็น ความอธิบายตามอาการของความจริง ซึ่งประจักษ์แก่ผู้ปฏิบัติ โดยเฉพาะ อันผู้ไม่ปฏิบัติหาอาจรู้ได้ไม่ ต่อเมื่อไรพึ่งแล้วทำ ตามจนรู้เองเห็นเอง นั่นแหละจึงจะเข้าใจได้

ความแห่ง ๒ บาทคาถาต่อไปว่า พระขีณาสวะเจ้าทั้ง หลายดับโลกสามรุ่งโรจน์อยู่ คือทำการพิจารณาและบำเพ็ญ เพียรเป็น ภาวิโต พหุลีกโต คือ ทำให้มาก เจริญให้มาก จน จิตมีกำลังสามารถพิจารณาสมมติทั้งหลาย ทำลายสมมติทั้ง หลายลงไปได้จนเป็น อกิริยา ก็ย่อมพ้นโลกสามได้ การดับโลก สามนั้น ท่านขีณาสวะเจ้าทั้งหลายมิได้เหาะขึ้นไปในกามโลก รูปโลก อรูปโลก เลยทีเดียว คงอยู่กับที่นั้นเอง แม้พระ บรมศาสดาของเราก็เช่นเดียวกัน พระองค์ประทับนั่งอยู่ ณ ควง ไม้โพธิพฤกษ์แห่งเดียว เมื่อจะดับโลกสาม ก็มิได้เหาะขึ้นไปใน โลกสาม คงดับอยู่ที่จิต ที่จิตนั้นเองเป็นโลกสาม ฉะนั้นท่าน ผู้ต้องการดับโลกสาม พึงดับที่จิตของตน ๆ จนทำลายกิริยา

คือตัวสมมติหมดสิ้นจากจิต ยังเหลือแต่กิริยา เป็นฐีติจิต ฐีติธรรม อันไม่รู้จักตาย ฉะนี้แล

๑๕. สัตตาวาส ๙ คือ เทวาพิภพ มนุสสโลก อบายโลก จัดเป็นกามโลก ที่อยู่อาศัยของสัตว์ เสพกามรวมเป็น ๑ รูปโลกที่อยู่อาศัยของสัตว์ ผู้สำเร็จรูปฌานมี ๔ อรูปโลก ที่อยู่อาศัยของสัตว์ผู้สำเร็จอรูปฌาน มี ๔ รวมทั้งสิ้นเป็น ๙ เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ ผู้มารู้เท่าสัตตาวาส ๙ กล่าวคือ พระขีณา-สวะเจ้าทั้งหลาย ย่อมจากที่อยู่ของสัตว์ ไม่ต้องอยู่ในที่ ๙ แห่งนี้แล ปรากฏในสามเณรปัญหาข้อสุดท้ายว่า ทสนาม กึ อะไรชื่อว่า ๑๐ แก้ว่า ทสหงฺเคหิ สมนฺนาคโต พระขีณาสวะเจ้าผู้ประกอบด้วยองค์ ๑๐ ย่อมพ้นจากสัตตาวาส ๙ ความข้อนี้คงเปรียบได้กับการเขียนเลข ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๐ นั้นเอง ๑ ถึง ๙ เป็นจำนวนที่นับได้ อ่านได้ บวกลบคูณหารได้ ส่วนสิบก็คือเลข ๑ กับ ๐ (ศูนย์) เมื่อลบเลข ๑ ออกเสีย เพราะซ้ำกัน ก็เหลือแต่ ๐ (ศูนย์) เราจะเอา ๐ (ศูนย์) ไปบวกลบคูณหารกับเลขจำนวนใด ๆ ก็ไม่ทำให้เลขจำนวนนั้นมีค่าสูงขึ้น และ ๐ (ศูนย์) เมื่ออยู่โดยลำพังก็ไม่มีค่าอะไร แต่จะว่าไม่มีก็ไม่ได้ เพราะเป็นสิ่งปรากฏอยู่ ความเปรียบนี้ฉันใด จิตใจก็ฉันนั้น

เป็นธรรมชาติ มีลักษณะเหมือน ๐ (ศูนย์) เมื่อนำไปต่อเข้ากับเลขตัวใด ย่อมทำให้เลขตัวนั้นเพิ่มค่าขึ้นอีกมาก เช่นเลข ๑ เมื่อเอาศูนย์ต่อเข้า ก็กลายเป็น ๑๐ (สิบ) จิตใจนี้ก็เหมือนกันเมื่อต่อเข้ากับสิ่งทั้งหลายก็กลายเป็นของวิจิตรพิสดารมากมายขึ้นทันที แต่เมื่อได้รับการฝึกฝน อบรม จน ฉลาด รอบรู้สรรพเญยยธรรมแล้วย่อมกลับคืนสู่สภาพ ๐ (ศูนย์) คือ ว่างโปร่ง พ้นจากการนับการอ่านแล้ว มิได้อยู่ในที่ ๙ แห่งอันเป็นที่อยู่ของสัตว์ แต่อยู่ในที่หมดสมมติบัญญัติ คือ สภาพ ๐ (ศูนย์) หรือ อกิริยา ดังกล่าวในข้อ ๑๔ นั้น

๑๖. ความสำคัญของปฐมเทศนา มัชฌิมเทศนาและปัจฉิมเทศนา

พระธรรมเทศนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าใน ๓ กาลมีความสำคัญยิ่ง อันพุทธบริษัทควรสนใจพิจารณาเป็นพิเศษ คือ

ก. ปฐมโพธิกาล ได้ทรงแสดงธรรมแก่พระปัญจวัคคีย์ที่ป่าอิสิปตนมิทายวัน เมืองพาราณสี เป็นครั้งแรกเป็นปฐมเทศนา เรียกว่า ธรรมจักร เบื้องต้น ส่วนสุด ๒ อย่างอันบรรพชิตไม่ควรเสพขึ้นแสดงว่า เทฺวเม ภิกฺขเว อนฺตา ปพฺพชิเตน

น เสวิตพุพา ภิกษุทั้งหลาย ส่วนที่สุด ๒ อย่างอันบรรพชิตไม่พึงเสพ คือกามสุขัลลิกา และอัตตกิลมถา อธิบายว่า กามสุ–ขัลลิกาเป็นส่วนแห่งความรัก อัตตกิลมถา เป็นส่วนแห่งความชัง ทั้ง ๒ ส่วนนี้เป็นตัวสมุทัย เมื่อผู้บำเพ็ญตบธรรมทั้งหลายโดยอยู่ซึ่งส่วนทั้ง ๒ นี้ชื่อว่ายังไม่เข้าทางกลาง เพราะเมื่อบำเพ็ญเพียรพยายามทำสมาธิ จิตสงบสบายดี เต็มที่ ก็ดีใจครั้นเมื่อจิตนึกคิดให้ฟุ้งซ่านรำคาญ ก็เสียใจ ความดีใจนั้นแลคือกามสุขัลลิกา ความเสียใจนั้นแลคืออัตตกิลมถา ความดีใจก็เป็นราคะ ความเสียใจก็เป็นโทสะ ความไม่รู้เท่าในราคะโทสะ ทั้ง ๒ นี้ เป็นโมหะ ฉะนั้นผู้ที่พยายามประกอบความเพียร ในเบื้องแรกก็ต้องกระทบส่วนสุดทั้ง ๒ นั้นแลก่อน ถ้าเมื่อกระทบส่วน๒นั้นอยู่ ชื่อว่าผิดอยู่ แต่เป็นธรรมดาแท้ทีเดียวต้องผิดเสียก่อนจึงถูก แม้พระบรมศาสดาแต่ก่อนนั้นพระองค์ก็ผิดมาเต็มที่เหมือนกัน แม้พระอัครสาวกทั้ง ๒ ก็ซ้ำเป็นมิจฉา–ทิฏฐิมาก่อนแล้วทั้งสิ้น แม้สาวกทั้งหลายเหล่าอื่น ๆ ก็ล้วนแต่ผิดมาแล้วทั้งนั้น ต่อเมื่อพระองค์มาดำเนินทางกลางทำจิตอยู่ภายใต้ร่มโพธิพฤกษ์ ได้ญาณ ๒ ใน ๒ ยามเบื้องต้นในราตรีได้ญาณที่ ๓ กล่าวคืออาสวักขยญาณในยามใกล้รุ่ง จึงได้ถูก

ทางกลางอันแท้จริง ทำจิตของพระองค์ให้พ้นจากความผิด กล่าวคือส่วนทั้ง ๒ นั้น พ้นจากสมมติโคตร สมมติชาติ สมมติวาส สมมติวงศ์ และสมมติประเพณี ถึงความเป็นอริยโคตร อริยชาติ อริยวาส อริยวงศ์ และอริยประเพณี ส่วนอริยสาวกทั้งหลายนั้นเล่า ก็มารู้ตามพระองค์ทำให้ถูกอาสวักขยญาณพ้นจากความผิดตามพระองค์ไป ส่วนเราผู้ปฏิบัติอยู่ในระยะแรก ๆ ก็ต้องผิดเป็นธรรมดา แต่เมื่อผิดก็ต้องรู้เท่าแล้วทำให้ถูก เมื่อยังมีดีใจเสียใจในการบำเพ็ญอยู่ ก็ตกอยู่ในโลกธรรม เมื่อตกอยู่ในโลกธรรม จึงเป็นผู้หวั่นไหวเพราะความดีใจเสียใจนั่นแหละ ชื่อว่าความหวั่นไหวไปมา อุปฺปนฺโน โข เม โลกธรรมจะเกิดที่ไหน เกิดที่เรา โลกธรรมมี ๘ มรรคเครื่องแก้ก็มี ๘ มรรค ๘ เป็นเครื่องแก้โลกธรรม ๘ ฉะนั้นพระองค์จึงทรงแสดงมัชฌิมาปฏิปทาแก้ส่วน ๒ เมื่อแก้ส่วน ๒ ได้แล้วก็เข้าสู่อริยมรรค ตัดกระแสโลก ทำใจให้เป็น จาโค ปฏินิสฺสคฺโค มุตฺติ อนาลโย (สละสลัดตัดขาดวางใจหายห่วง) รวมความว่า เมื่อส่วน ๒ ยังมีอยู่ในใจผู้ใดแล้ว ผู้นั้นก็ยังไม่ถูกทาง เมื่อผู้มีใจพ้นจากส่วนทั้ง ๒ แล้ว ก็ไม่หวั่นไหว หมดธุลีเกษมจากโมฆะ จึงว่าเนื้อความแห่งธรรมจักรสำคัญมาก พระองค์ทรงแสดงธรรมจักรนี้

ยังโลกธาตุให้หวั่นไหว จะไม่หวั่นไหวอย่างไร เพราะมีใจความสำคัญอย่างนี้ โลกธาตุก็มิใช่อะไรอื่น คือตัวเรานี้เอง ตัวเราก็คือธาตุของโลก หวั่นไหวเพราะเห็นในของที่ไม่ควรเห็น เพราะจิตพ้นจากส่วน ๒ ธาตุของโลกจึงหวั่นไหว หวั่นไหวเพราะจะไม่มาก่อธาตุของโลกอีกแล

ข. มัชฌิมโพธิกาล ทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ในชุมนุมพระอรหันต์ ๑๒๕๐ องค์ ณ พระราชอุทยานเวฬุวันกลันทกนิวาปสถานกรุงราชคฤห์ ใจความสำคัญตอนหนึ่งว่า อธิจิตฺเต จ อาโยโค เอตํ พุทฺธาน สาสนํ พึงเป็นผู้ทำจิตให้ยิ่ง การที่จะทำจิตให้ยิ่งได้ต้องเป็นผู้สงบระงับ อิจฺฉาโลภสมาปนฺโน สมโณ กึ ภวิสฺสติ เมื่อประกอบด้วยความอยากดิ้นรนโลภหลงอยู่แล้วจักเป็นผู้สงบระงับได้อย่างไร ต้องเป็นผู้ปฏิบัติ คือปฏิบัติพระวินัยเป็นเบื้องต้น และเจริญกรรมฐานตั้งต้นการเดินจงกรม นั่งสมาธิ ทำให้มาก เจริญให้มาก ในการพิจารณามหาสติปัฏฐานมีกายานุปัสสนาสติปัฏฐานเป็นเบื้องแรก พึงพิจารณาส่วนแห่งร่างกายโดยอาการแห่งบริกรรมสวนะ คือพิจารณา โดยอาการคาดคะเนว่าส่วนนั้นเป็นอย่างนั้น ด้วยการมีสติสัมปชัญญะไปเสียก่อน เพราะเมื่อพิจารณาเช่นนี้ ใจไม่ห่างจากกาย ทำให้

รวมง่าย เมื่อทำให้มากในบริกรรมสวนะแล้ว จักเกิดขึ้นซึ่งอุคคหนิมิตให้ชำนาญในที่นั้นจนเป็นปฏิภาค ชำนาญในปฏิภาคโดยยิ่ง แล้วจักเป็นวิปัสสนา เจริญวิปัสสนาจนเป็นวิปัสสนาอย่างอุกฤษฏ์ ทำจิตเข้าถึงฐีติภูตํ ดังกล่าวแล้วในอุบายแห่งวิปัสสนาชื่อว่าปฏิบัติ เมื่อปฏิบัติแล้ว โมกฺขํ จึงจะข้ามพ้นเพราะอาศัยข้อปฏิบัติอันตนทำเต็มที่แล้วจึงข้ามพ้น คือพ้นจากโลกชื่อว่าโลกุตตรธรรม เขมํ จึงเกษมจากโยคะ (เครื่องร้อน) ฉะนั้นเนื้อความในมัชฌิมเทศนาจึงสำคัญ เพราะเล็งถึงวิมุต–ติธรรม ด้วยประการฉะนี้แล ฯ

ค. ปัจฉิมโพธิกาล ทรงแสดงปัจฉิมเทศนาในที่ชุมนุมพระอริยสาวก ณ พระราชอุทยานสาลวันของมัลลกษัตริย์กรุงกุสินารา ในเวลาจวนจะปรินิพพานว่า หนฺทดานิ อามนฺตยามิ โว ภิกฺขเว ปฏิเวทยามิ โว ภิกฺขเว ขยวยธมฺมา สงฺขารา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ เราบอกท่านทั้งหลายว่า จงเป็นผู้ไม่ประมาท พิจารณาสังขารที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไป เมื่อท่านทั้งหลายพิจารณาเช่นนั้นจักเป็นผู้แทงตลอด พระองค์ตรัสพระธรรมเทศนาเพียงเท่านี้ก็ปิดพระโอษฐ์มิได้ตรัสอะไรอีกต่อไปเลย จึงเรียกว่า ปัจฉิมเทศนา อธิบายความต่อไปว่า สังขารมันเกิดขึ้น

ที่ไหน มันอยู่ ที่ไหน อะไรเป็นสังขาร สังขารมันก็เกิดขึ้นที่จิตของเราเอง เป็นอาการของจิตพาให้เกิดซึ่งสมมติทั้งหลาย สังขารนี้แล เป็นตัวการสมมติบัญญัติสิ่งทั้งหลายในโลก ความจริงของในโลกทั้งหลาย หรือธรรมธาตุทั้งหลายเขาเป็นอยู่อย่างนั้น แผ่นดิน ต้นไม้ ภูเขา ฟ้า แดด เขาไม่ได้ว่าเขาเป็นอะไรเลย ตลอดจนตนตัวมนุษย์ก็เป็นธาตุของโลก เขาไม่ได้ว่าเป็นนั้นเป็นนี้เลย เจ้าสังขารตัวการนี้เข้าไปปรุงแต่งว่า เขาเป็นนั้นเป็นนี้จนหลงกันว่าเป็นจริง ถือเอาว่าเป็นเรา เป็นของเราเสียสิ้น จึงมีราคะ โทสะ โมหะเกิดขึ้น ทำจิตตัวเดิมให้หลงไปตามเกิดแก่เจ็บตาย เวียนว่ายไปไม่มีที่สิ้นสุด เป็นอเนกภพ อเนกชาติ เพราะเจ้าตัวสังขารนั้นแลเป็นเหตุ จึงทรงสอนให้พิจารณาสังขารว่า สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา ให้เป็นปรีชาญาณชัดแจ้งเกิดจากผลแห่งการเจริญปฏิภาคในส่วนเบื้องต้นจนทำจิตให้เข้าภวังค์ เมื่อกระแสแห่งภวังค์หายไป มีญาณเกิดขึ้นว่า "นั้นเป็นอย่างนั้น เป็นสภาพไม่เที่ยงเป็นทุกข์" เกิดขึ้นในจิตจริง ๆ จนชำนาญเห็นจริงแจ้งประจักษ์ก็รู้เท่าสังขารได้ สังขารก็จะมาปรุงแต่งจิตให้กำเริบไม่ได้อีก ได้ในคาถาว่า อกุปฺปํ สพฺพธมฺเมสุ เญยฺยธมฺมา ปเวสฺสนฺโต เมื่อสังขารปรุง

แต่งจิตไม่ได้แล้วก็ไม่กำเริบ รู้เท่าธรรมทั้งปวง สนฺโต ก็เป็นผู้สงบระงับถึงซึ่งวิมุตติธรรม ด้วยประการฉะนี้

ปัจฉิมเทศนานี้เป็นคำสำคัญแท้ ทำให้ผู้พิจารณารู้แจ้งถึงที่สุด พระองค์จึงได้ปิดพระโอษฐ์แต่เพียงนี้ พระธรรมเทศนาใน ๓ กาลนี้ ย่อมมีความสำคัญเหนือความสำคัญในทุกๆ กาล ปฐมเทศนาก็เล็งถึงวิมุตติธรรม มัชฌิมเทศนาก็เล็งเห็นวิมุตติธรรม ปัจฉิมเทศนาก็เล็งเห็นวิมุตติธรรม รวมทั้ง ๓ กาล ล้วนแต่เล็งถึงวิมุตติธรรมทั้งสิ้น ด้วยประการฉะนี้

๑๗. พระอรหันต์ทุกประเภทบรรลุทั้งเจโตวิมุตติ ทั้งปัญญาวิมุตติ

อนาสวํ เจโตวิมุตฺตํ ปญฺญาวิมุตฺตํ ทิฏฺเฐว ธมฺเมสยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา อุปสมฺปชฺช วิหรติ พระบาลีนี้แสดงว่า พระอรหันต์ทั้งหลายไม่ว่าประเภทใด ย่อมบรรลุทั้งเจโตวิมุตติ ทั้งปัญญาวิมุตติที่ปราศจากอาสวะในปัจจุบัน หาได้แบ่งแยกไว้ว่า ประเภทนั้นบรรลุแต่เจโตวิมุตติ หรือปัญญาวิมุตติไม่ ที่เกจิอาจารย์แต่งอธิบายไว้ว่า เจโตวิมุตติเป็นของพระอรหันต์ผู้ได้สมาธิมาก่อน ส่วนปัญญาวิมุตติเป็นของพระอรหันต์สุกขวิปัสสะ ผู้เจริญวิปัสสนาล้วน ๆ นั้นย่อมขัดแย้งต่อมรรค มรรค

ประกอบด้วยองค์ ๘ มีทั้งสัมมาทิฏฐิ ทั้งสัมมาสมาธิ ผู้จะบรรลุวิมุตติธรรมจำต้องบำเพ็ญมรรค ๘ บริบูรณ์ มิฉะนั้นก็บรรลุวิมุตติธรรมไม่ได้ ไตรสิกขาก็มีทั้งสมาธิทั้งปัญญา อันผู้จะได้อาสวักขยญาณจำต้องบำเพ็ญไตรสิกขาให้บริบูรณ์ทั้ง ๓ ส่วน ฉะนั้นจึงว่า พระอรหันต์ทุกประเภทต้องบรรลุทั้งเจโตวิมุตติทั้งปัญญาวิมุตติ ด้วยประการฉะนี้แล ฯ

พิมพ์ที่ ร.พ. เลียงเซียงจงเจริญ ๒๕๓ ถนนบำรุงเมือง
โทร. ๒๓๗๘๘ นายเตียวจุ ย แซ่เตียว ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๕๑๒